

АЛЕШ ГАБРИЧ

МАТИЦА СЛОВЕНАЧКА – ЦРТИЦЕ ИЗ ЊЕНЕ ПРОШЛОСТИ

Матица словеначка била је основана као последња од свих словенских матица, а потврду за свој рад је добила 4. фебруара 1864 – што рачунамо као оснивачки дан нашега друштва. Управо смо прошле недеље обележили 155. годишњицу рада, коју смо прославили уз целодневни културни програм, док је приредба протекла под часним покровитељством председника Републике Словеније Борута Пахора, који је узео учешћа приликом отварања догађаја и поздравио учеснике.

У свом прилогу не мислим да рекапитулирам читаву историју Матице, већ ћу се подробније посветити само двама њеним раздобљима, онима која су у историјском прегледу Матице словеначке означена као два од три њена златна раздобља. Као први врхунац деловања обично се означава раздобље председниковања књижевног историчара Франа Левца (од 1893. до 1907. године), када су књиге Матице словеначке излазиле у високим тиражима, избор је био врхунски, биле су установљене нове едиције, а Матица је одржавала контакте са сродним установама, с универзитетима и академијама по Европи. Између два светска рата деловање Матице као једне од централних тачака словенства било је крајње ограничено, скоро онемогућено. Баш годину дана пре почетка Првог светског рата власт је извршила притисак на Матицу словеначку због објављивања књиге Франа Масеља Подлимбарског *Госјодин Фрањо*, у којој се критички сагледавало деловање аустријске војске у окупираној Босни. Током Другог светског рата је њен рад био замрзнут, а готово да је било уништено скривено дело *Словенија* географа Антона Мелика, које се у пет томова појавило средином тридесетих година. Већ својим именом се супротста-

вљало како југословенској идеологији прве Југославије, тако и окупационим плановима о уништењу словеначког народа. У историјама Матице словеначке одвијао се и први пленум културних радника Освободилне фронте, дакле личности из културе у покрету отпора.

После рата је Матица словеначка имала тешкоће јер се није желела прилагодити поратним културнополитичким захтевима и њено је постојање све до почетка педесетих година XX века поново висило о концу. До суштинске промене дошло је после априла 1950, када је председник постао већ поменути географ Антон Мелик, који је успео да усклади вечите захтеве Матице словеначке за аутономним деловањем са захтевима поратних комунистичких власти, које су желеле да и културну активност ставе под своју контролу.

* * *

Антон Мелик је у Матици словеначкој реализовао другачији тип политике од оне која се водила у претходном раздобљу. У време његовог мандата улога Матице била је одређена у оквиру социјалистичког друштвеног система, иако се можда неки одборници с тим нису слагали. У наредним годинама су били успостављени радни контакти с оним надлежним органима који су имали одлучујућу улогу на подручју културе. Најава водећих чланова Матице словеначке и њихова посета руководећим органима у државној структури, што је претходне деценије значило нешто изузетно, педесетих година је постала сасвим уобичајена.

Матица словеначка је 1953. године најавила да се приближава почетак излажења нове едиције – „Филозофска библиотека”. Појаснили су да је Матица то наговестила већ 1940, али је због тадашњих околности тај план био засустављен. „Филозофска библиотека” Матице словеначке требало је да понуди пре свега увид у развој филозофске мисли, тј. историјски поглед у филозофију, што значи да је било потребно издати дела класика филозофске мисли, изнео је Божидар Борко и навео имена филозофа који су издавани у наредним годинама.

„Филозофска библиотека” је била прва од три едиције које су почеле да излазе у периоду Меликовог председниковања Матицом словеначком. Божидар Борко је био спреман да преузме све обавезе у вези с едицијом, али су руководећи чланови Матице били свесни да ће за издавање дела из тако темељног хуманистичког подручја свакако бити потребно додати имприматур водећих идеолога. Упркос страху појединаца из Матичиног руководства, поли-

тичари нису ометали почетак издавања нове едиције и неки њихови поступци нису могли да промене темељна усмерења и физиономију едиције, која је постала један од заштитних знакова Матице словеначке, јер таква дела, која обично нису занимљива за комерцијалне издавачке куће, ове веома тешко прихватају у свој програм.

Постепена нормализација деловања била је видљива у самом пословању Матице. На седницама су све више времена посвећивали издавачкој политици и планирању појединих књижевних едиција, а све мање су се бавили темељним егзистенцијалним питањима деловања друштва. Промена законских аката за издавачку делатност донела је значајну новост, јер се отворила могућност да се међу примаоце субвенције за књижевна издања равноправно са издавачким предузећима уврсти и Матица словеначка. Председник Антон Мелик је у новом управном систему био изабран за првога председника словеначког Савета за културу и просвету, што се без сумње одразило и на установу у којој је имао значајну улогу. Ипак, у првим корацима се у редовима одборника Матице могла осетити извесна нелагодност, јер је држава дељењем субвенција могла условљавати штампање ове или оне књиге, док за неке књиге које је Матица желела да уврсти у програм субвенција није била одобрена.

Упркос кризним односима на издавачком тржишту, општи збор Матице словеначке, с којим су ради постављања на властите ноге биле изгубљене две године, био је одржан 5. јуна 1953, те је преовладао осећај олакшања, одјекнувши у оптимистичком духу увођење нове, изнова осамостаљене политике друштва. Крај збора био је испраћен аплаузом и сагласно је потврђена листа с Меликом на челу, чиме је доказана подршка чланства идејама које иначе нису биле изведене до краја, али су потврђивале неопозиви крај вишегодишње потраге за новом сликом друштва. Њих је Мелик у председничкој поруци заокружио у неколико тачака: „обнова традиционалног рада Матице словеначке”, „преводиљачка активност из светских књижевности” и „разрешење проблема о реорганизацији чланства”. У закључку је пак, осврћући се на издавачку кризу, у оптимистичком тону још додао: „Данашња непријатна ситуација не може вечно да траје, зато је тврдоглаво потребно превазићи све препреке, јер се већ досада показало да су се неке књиге баш добро продавале.”

Криза издавачке делатности је после законских измена била реалност с којом су се суочавали сви издавачи књига у Словенији. Издавачке куће су се с тим проблемима суочиле на различите начине. Дотада размажена вођства државних предузећа су се после промене закона почетком педесетих година морала суочити с

чињеницом да не могу више рачунати на неограничену помоћ из предрачуна, већ морају и сами засукати рукаве и обезбедити нове пословне потезе. Руководство Матице словеначке је у том погледу било чак у предности. Оно што је дотада било црпено из полуга државне помоћи, већ неколико година је било погођено тражењем одговарајућих противкризних мера. Планове за то шта учинити за поновно јачање издавачке делатности Матица је имала већ припремљене, зато се могло уочити више оптимизма и великом брзином су се вукли промишљени и одлучни потези.

Године 1954. коначно је био реализован дуго очекивани повратак издавању комплекта књига за редовне наручиоце. Тиме је Матица словеначка потврдила положај књижевног друштва, чији је основни циљ да верне чланове награди врхунским делима. „Пошто ће цена књига за чланове Матице словеначке бити сразмерно ниска и биће могуће плаћање на рате, њене књиге ће наручити сваки словеначки интелектуалац који има скромна месечна примања”, обећано је из Матичиног вођства. Како би се продубили контакти са чланством, 1954. године је почео да излази *Гласник* Матице словеначке. Већ у првом броју читаоци су позвани да постану повереници и проналазе наручиоце за редовни програм Матице. Онима који би пронашли десет наручилаца руководство Матице је обећало бесплатан пријем њеног годишњег програма. Објављивање реклама на последњим странама *Гласника* доказ је да су од субвенција локалних власти за књижевна издања успели да придобију и спонзоре из привреде. *Гласник* се угасио већ следеће, 1955. године. Ако размислимо о упутствима повереницима и наручиоцима Матице словеначке, видећемо да је концепт тог часописа био сличан часопису *Књиџа*, који је већ доносио новости о њеном раду. Подвајање није било потребно, а обавештења из Матице, која се на велика врата вратила у јавни простор, била су приступачна и без посебног друштвеног часописа.

Финансијски положај Матице словеначке почео се нагло побољшавати средином педесетих година, што је омогућавало ширење књижевне делатности. Због повећаног обима рада вођство није могло да управља целокупном делатношћу, па су због тога установљени одсеци за појединачну проблематику. Да би се одсеци брже одазивали изазовима, уколико би постојала прилика за укључивање неког додатног дела у Матичин књижевни програм, њен је одбор ширио границе њихове аутономије. Задовољство исказано на општем збору 18. маја 1956. године потврдило је да је Матица била успешна у реализацији планова из протеклих година. Председник Антон Мелик је у уводној речи појаснио да је одбор намерно задржао позив збора „да се покажу плодови обнове редовног

Матичиног издавачког рада”. Било је то очито из свих извештаја који су одсликавали квалитативни скок друштвених активности последњих година.

Тешкоће с којима се Матица словеначка суочавала четрдесетих година XX века биле су до средине педесетих уклоњене. Друштвени одбор се могао вратити основном посланству Матице, издавању врхунских научних и књижевних дела. И проблеми с недостатком примерених дела остали су у прошлости. Ако је нека предвиђена књига због објективних околности испала из програма, могли су је зачас надоместити другом. Понајвише проблема с политичким структурама су у руководству Матице очекивали у вези са „Филозофском библиотеком”. Филозофски одсек је пратио одређене програме, али су идеолози владајуће партије покушали да продру у тај план с новим предлозима, а при томе нису били најуспешнији. Све то је „Филозофску библиотеку” чувало у оквиру првобитних планова за објављивање дела која код главних издавачких кућа, на чији је рад власт имала већег уплива, нису дошла у први план.

Крајем педесетих су две ствари „пореметиле” текуће деловање Матице словеначке. С једне стране је то била проблематика саме зграде Матице, а с друге размишљање како адекватно прославити долазећу стогодишњицу друштва. Зграда на (некадашњем и данашњем) Конгресном тргу, тада названим Тргом ослобођења, делила је судбину станарске политике друге Југославије, која је у поратном периоду запостављала изградњу станова, што је у лош положај гурнуло и оне који су дотада брижно управљали својим домовима. У згради саме Матице друштво је имало само неколико просторија, а већином су у њима живели станари, или су их изнајмљивале разне установе за своје активности. У јесен 1956. су морали, према законским прописима, да уведу и кућни савет због међусобног усклађивања. Побољшан материјални положај Матице био је видљив и у чињеници да је током 1956/7. и сама учествовала у поправљању зграде. Током наредних година радови су морали да се зауставе због нове државне интервенције о политици стамбених односа.

Таква политика донела је национализацију зграда и грађевинских земљишта која се дају у најам. Закон је Савезна југословенска скупштина прихватила децембра 1958. међу оним категоријама које би требало национализовати, док су објекти за становање „били у власти цивилноправних особа, друштвених организација и друштава”. Поступке експропријације су после припреме подзаконских аката почели да спроводе 1959. године. На списак објеката који би били одузети дотадашњим власницима била је уврштена и зграда Матице словеначке; исто је важило и за имовину Матице

српске и Матице хрватске. Вођства тих установа, које су спадале међу најстарије културне установе на тлу Југославије, повезала су се и покушала да целовито постигну ревизију поступка после ког би остале без непокретне имовине. Делегације Матица је 30. октобра 1959. примио Родољуб Чолаковић, који је у Савезној влади био одговоран за друштвене активности. Вођства Матица су представила своје захтеве. Матица словеначка је своје ставове још раније посредовала Савезном извршном савету и у допису навела да је закон о денационализацији погодио Матицу словеначку, која би тако изгубила зграду у којој делује већ 80 година, од 1879. године, а та куповина омогућила јој је да оствари чврсту основу за успешно културно, научно и просветно посланство. Председник Мелик и секретар Добровољц су истакли да закон о национализацији дозвољава изузетак по коме предмет национализације нису зграде, „које организације односно друштва користе за активности због којих су основане и које су одређене њиховим правилима, које је потврдио надлежан орган”. Зато су предложили „да се одлука о национализацији зграде поништи”.

Исте ове мисли је Мелик поновио и у разговору с Чолаковићем, јер су реч добили најпре представници Матице српске и Матице хрватске. Из записа Францета Добровољца могуће је закључити да је од све три Матице вођство Словеначке матице имало најбоље разрађену аргументацију за одбрану властитих становишта. Док је већ раније у допису Матице словеначке наведено који члан закона би било могуће употребити за одређивање изузећа Матичине својине из поступака национализације, председник Матице српске Радомир Радујко је домаћина упитао да ли уопште постоји могућност да се за све три Матице начини изузетак. Председник Матице хрватске Јакша Равлић је напоменом да би у Хрватској мере против једног од најзаслужнијих народних друштава могле да изазову коментаре с националном проблематиком у разговор унео и политичку проблематику. То не можемо наћи у ставовима Матице словеначке, јер се њено вођство позивало само на свој културни рад и посланство, а предлог за одређивање изузетка био је утемељен на правном исходишту.

Као што се често догађа у конфронтацијама између представника државне власти и културних установа, и у овом случају је политичар усмено обећао подршку. Чолаковић је представницима Матице саветовао да на првом нивоу посредују код извршних савета својих република и изразио наду да ће се ствар по његовом мишљењу повољно закључити већ на том нивоу. Уколико до тога не дође, захтев би требало послати савезној комисији за национализацију, а њему доставити копију. Франце Добровољц је на крају

забелешке о том сусрету записао да се из разговора с Чолаковићем могло наслутити „да са симпатијом прати напоре југословенских Матица и да је спреман да им помогне речју и саветом”. И као што се често дешава у контактима између државних власти и културних установа, реалност је кренула сасвим другим путем од усмених обећања политичара. Вођство Матице словеначке се понашало у складу са Чолаковићевим упутима и посредовало код надлежних љубљанских и словеначких властодржаца. Упркос томе, Матица је 6. јануара 1960. године примила коначну одлуку о национализацији зграде без права жалбе. Вођство Матице се није потпуно предало и свој напор је преусмерило у захтев да у својим рукама задржи бар право управљања зградом.

Матица словеначка је постепено у национализованом простору, који је постао опште друштвено власништво, добијала на располагање више простора. Приликом подношења молбе за одговарајуће станове дотадашњих станара и њихове компензације у згради Матице словеначке, у помоћ им је притекла љубљанска градска власт. Када су испразнили просторије, уследило је преуређење према плану који зграда има и данас. Приземље су наменили трговачкој делатности, први спрат за салу, а други за друштвену управу. С адаптацијом зграде се каснило, јер је Матица словеначка желела да дочека прославу своје стогодишњице у новоме руху.

Прославу стогодишњице постојања Матица словеначка је дочекала потпуно обновљена, после деценије великих успеха који су у њеној историји записани као друго најплодније раздобље њенога деловања. Зато су се медији уз прославу стогодишњице, која је трајала током децембра 1964, много више интересовали за њен рад него пре. У новинама су изашли бројни чланци о њеној прошлости, на одличан одзив су наишли и за ту прилику припремљени зборници *Slovenska matica 1864–1964* и *Bibliografija Slovenska matica 1864–1964*, свечане приредбе је пратио Радио Љубљана, а пошта је издала посебну меморијалну марку. Уз празновање стогодишњице друштво је изабрало свог првог почасног члана после Другог светског рата. И тим избором је Матица словеначка потврдила своју укљученост у друштвени систем, јер је та част припала Јосипу Брозџу Титу. Вођа државе се на том избору захвалио Матици и за њен дугогодишњи рад на културном подручју ју је наградио Орденом заслуге за народ са златном звездом.

* * *

После смрти Антона Мелика 1966. године Матица словеначка је деловала према устаљеним обрасцима, а није се прилагођавала

новим културним потребама које су захтевале нове генерације, промене у окружењу и начину провођења слободног времена. Средином седамдесетих година су због тога у вођству Матице отпочели разговори о томе како друштвену активност проширити и на друга подручја, изван издавачког.

До промена је прошло после општег збора децембра 1978, када је председниковање преузео историчар Бого Графенауер. С њим су дошле и свеже идеје које су следећих година осавремениле деловање Матице словеначке. Следеће године се у представљању новог програма истицало да се „више ствари захтева и од Матице, да се опрости од начина рада који је посебно последње деценије био усмерен пре свега на књижевне едиције и допуњена издања”. Пошто је у последњем раздобљу издавачка политика била помало стихијска и превише усмерена на књижевну и књижевноисторијску сферу, убудуће би морали више да се побрину за равномернију заступљеност научних области у Матичиним издањима. „Зато би требало”, оценио је Графенауер, „да појединачни одбори припреме дугорочне планове деловања који би превазилазили оквир године или две унапред”. Предложио је да „секције треба да добију више значаја, како при дугорочном програмирању публикација и бризи за њихову припрему, тако и за научне састанке, предавања и слична окупљања у вези са отвореним питањима свога подручја”.

Озбиљност планираних замисли је ускоро дала и прве резултате. Матица словеначка је 22. маја 1980. припремила интердисциплинарно саветовање о питањима словеначке музеологије, на коме је учествовало између 50 и 60 учесника из целе Словеније. После уводних речи Бога Графенауера уследили су прилози музејских радника, а затим и жива расправа. Брзо одазивање на актуелна питања Матица је показала и тиме што је прилоге и сажетке расправе ускоро објавила у *Гласнику* Матице словеначке. Исти сценарио – позив на саветовање с референтима изабраним из редова водећих стручњака за изабрану тематику, уводне речи председника Матице, бројни учесници, жива расправа и објављивање прилога и расправе – уследили су већ 5. новембра исте године, када је на подстицај природословне секције организован округли сто о нашем односу према природном наслеђу. Успеси оба саветовања подстакли су планирање нових симпозијума и из Графенауерових речи на првом општем збору после његовог избора у фебруару 1981. било је очигледно да је Матица словеначка преузела иницијативу у организовању симпозијума о актуелним догађајима и о великим словеначким културним фигурама.

Средином 1981. године руководство Матице словеначке најавило је да ће на јесен започети са организацијом Матичиних

вечери. Према Графенауеровим белешкама, то је урађено „на иницијативу новог секретара, Драга Јанчара”. Идеја о покретању Матичиних вечери показала се као пун погодак. Предавања су била добро посећена, на њима се покретала жива дискусија, а прилози излагача били су објављивани у *Гласнику* Матице словеначке. Предавања су се тицала културне прошлости, што је уједно био и њихов централни фокус, али су се нека бавила и савременом културом и широм друштвеном стварношћу. Матичине вечери су се од 1983. почеле одржавати и у Марибору, где су такође наишле на широк одзив публике. Страх да ће изван Љубљане бити мање интересовања за активности Матице показао се као неоправдан.

Теме које су на широко заснованим дискусијама отварали чланови Матице словеначке напуштале су традиционалне оквире културне прошлости и ступиле су у средиште актуелних друштвених догађаја. Нарочито је битно међу тим дијалозима издвојити састанак чланова 10. новембра 1983, на којем се расправљало о проблемима школског система и такозваним заједничким програмским језгрима. Уводна излагања била су тада изузетно критична према просветном експерименту званом „усмерено образовање”, који је осамдесетих био примењиван у словеначким школама, као и према заједничким програмским језгрима, последњем покушају стандардизације образовања на подручју целе Југославија који би, у случају да је био примењен, фаворизовао припаднике српскохрватског говорног подручја, а из школских предмета избацио многе садржаје важне за јачање националног идентитета малих народа. У Словенији су се о овим просветним проблемима водили бројни разговори, а све ређи заговорници овакве реформе бивали су потиснути у дефанзиву. На дискусији у Матици је, након уводних речи, уследила плодна расправа. Након тога је именована комисија која је садржаје излагања и расправе сумирала у званичан став Матице словеначке, у којем се примећивао дух Бога Графенауера, који се проблемима школске реформе бавио већ деценијама и био изразито критичан према опадајућем нивоу образовања. Став Матице је тако гласио: да подржава заједнички школски систем у Југославији, али уз додатак да братство и јединство може расти само из народне свести сваког народа. Будући да су дискусије тада биле ограничене само на проблем друштвено-хуманистичких предмета – на које је иначе и било највише приговора Словенаца у разговору о заједничким програмским језгрима – руководство Матице словеначке одлучило је да је једнако потребно осветлити и место природно-математичких предмета у школама. Због тога је маја 1984. године организован округли сто о укључености природно-математичких предмета у усмерено образовање.

Коорганизатор је том приликом било Природњачко друштво Словеније, које је раније са Матицом сарађивало на организовању округлог стола о стању и могућностима санације Бледског језера. У критичном таласу прве половине осамдесетих година, Матица словеначка није била усамљен пример у Словенији. Владајући Савез комуниста суочавао се са увек новим изазовима које су пред њих постављале нове алтернативне организације, омладински медији, као и угледно Друштво словеначких књижевника. Ипак, док су многе такве критике биле упућиване тек принципијелно, или су привлачиле пажњу својом провокативношћу, саопштења и ставови Матице темељили су се на врхунској аргументацији, стварности и јасној визији о томе где треба тражити излаз из негодне позиције.

Председник Бого Графенауер је марта 1983. године новостечени јавни углед оценио као једно од већих достигнућа друштвеног деловања и нагласио да су „иницијативе, као и генерацијска удруживања новог секретара омогућиле веће интересовање како РТВ Љубљане, тако и других новинских кућа за наша саопштења и друге делатности, због чега је Матица словеначка сада заступљенија у словеначкој јавности”. Задовољство вођства било је утолико веће и због тога што је повећање угледа утицало и на „већу продају књига и обрт новца који у томе лежи”. На предавања, дискусије и симпозијуме Матице словеначке долазили су и људи који раније нису имали везе са Матицом. Бројни су се тако и придруживали, и Матица је значајно увећала своје чланство.

Пораст продаје Матичиних књига био је омогућен и одређеним новинама у издавачкој делатности. Темелјита, традиционална усмереност према захтевној научној литератури и књижевним делима, односно издавању годишњег комплета за чланове, није се мењала. Матица словеначка постајала је значајна учесница у критичком таласу, у којем су почетком осамдесетих интелектуалци почели да отварају нове и до тада неформално „зобраћене” теме. Књижевна дела су, уз традиционално добро заступљена издања из области националних наука – лингвистике и историографије – поново почела да добијају на важности у програмској шеми Матице словеначке. Велика новина у Матичиној издавачкој политици била је и у томе што је одабиром аутора и сарадњом са другим издавачким кућама промовисала јединствен словеначки културни простор. Више пажње посвећено је и – у социјализму запостављеној – теми католичке цркве и хришћанства, односно њеној улози у словеначкој културној прошлости. Највише је до израза то дошло у идеји Матичиног историјског одсека о организовању конференције о односу између цркве и словеначке културе,

што је касније било проспраћено и штампањем истакнутих зборника.

Као што се то често дешава у културној историји, одличан пријем код шире публике, жељне нових и забрањених садржаја, био је праћен мање одушевљеним реакцијама из политичке сфере, која је била навикнута да непожељности гура под тепих. Најречи-тији примери таквог несагласја између очекивања читалачке публике и званичне политике био је роман Бранка Хофмана *Noč do jutra* (*Ноћ до јутра*), објављен 1981. године, а годину дана касније и књига дневничке прозе *Listina* (*Сведочанство*) Едварда Коцбека. Оба дела су брзо распродата, а Хофманов роман је већ 1984. поново штампан и уврштен у програм Света књиге, након чега је преведен на неколико језика. Брзо су се распродала и два издања из 1984: роман *U labirintu* (*У лавиринту*) Бориса Пахора, словеначког писца из Италије, и Коцбекова књига *Peščena ura* (*Пешчани сати*), у којој су била објављена његова писма Пахору. Потоњи је захваљујући Матици постао једна од централних словеначких фигура, и то након што је добар део својих књига морао објављивати у самиздату, односно након што су његове књиге издате у Трсту словеначке власти означиле као непожељне. Нека дела су, чак и у времену економске кризе, толико брзо налазила свој пут до читалаца да су изненађени Матичини одборници с радошћу спремали извештај у којем је писало да се продаја јединствених примерака „процењује на око 600, што је изузетно висока бројка за мање од месец дана од објављивања”. Спознаја да се и захтевнијом лите-ратуром може остварити профит помогла је при одлуци да вреди поново штампати дела из ранијих деценија која су била распродата, али која је читалачка публика и даље потраживала. Међу тим делима било је много наслова из „Филозофске библиотеке”. Тај програм је стога био освежен, и 1983. године најављено је издавање нове едиције „Словеначка филозофска мисао”.

Руководство Матице словеначке одржавало је коректан однос са властима, али није било спремно да следи све њихове смернице. Због тога је долазило до кратких спојева између руководства Матице словеначке и власти, што се нарочито видело на примеру Хофмановог романа *Ноћ до јутра*. У том делу аутор се бавио судбином такозваних „информбироваца”, односно нечовечним поступањем комунистичких власти са онима који су после спора између Југославије и Совјетског Савеза били означени као Стаљинове присталице, и који су због тога били затварани и изоловани у концентрационом логору на Голем отоку. Већ одштампана Хофманова књига је новембра 1975, пре повезивања, била уклоњена из штампарije и тако допола завршена чекала расплет своје судбине. После

мукотрпних преговора, Хофманов роман је након неколико година, како је то сликовито описао Бого Графенауер, „успешно ослобођен ’из затвора’.” До тога је дошло захваљујући одлучним корацима Матице словеначке, која се у јесењим месецима 1979. залагала за објављивање књиге у преговорима са Социјалистичким савезом радног народа Словеније, прецизније са његовим председником Митјом Рибичичем.

Књиге које су рушиле табуе, односно књиге које су у словеначки културни простор као равноправне уводиле често запостављене ауторе из словеначке дијаспоре и хришћанске корене културне прошлости, наилазиле су на позитивне реакције критике и читалаца. Међутим, такве новости истовремено су узнемиравале одређене политичаре на власти, који у доба једнопартијског политичког монопола нису били навикнути на то да на културној сцени равноправно учествују и оне идеје које нису биле по њиховом укусу. У медијима су објављиване оштре речи на рачун неких издања Матице словеначке, попут *Vrta bogov* (*Врџа бођова*) Алојза Ребуле, објављеног 1986. Бого Графенауер је на своју руку одлучио да не реагује јавно на критике, „јер није желео да јавном полемиком изазове потенцијалне проблеме Матици”. Председнику Социјалистичког савеза радног народа Словеније Митји Рибичичу стога је било послато лично писмо у којем је Графенауер, у за њега типичном критичном и проницљивом тону и уз познавање шире тематике, аргументовано одбио напад на књигу Алојза Ребуле. Чињеницу да је књигу штампану у 2.000 примерака Рибичич напао у часопису *Дело*, чији је тираж износио приближно 100.000 примерака, Графенауер је шаљиво описао као „гађање муве топом”.

Табуи су средином осамдесетих година XX века падали као доминe. Међутим, увећан обим продаје и велико интересовање шире јавности за деловање Матице словеначке нису били довољни за радост њеног руководства. У економској кризи у коју је Југославија дубоко запала непосредно пред распад, уобичајен је био случај да су политичари – који су сами били кривци за катастрофалан положај друштва у целини – усмеравали токове новца из свих друштвених подсистема у решавање нагомиланих економских проблема. Бого Графенауер је на генералној скупштини марта 1988. закључио свој председнички мандат у Матици словеначкој, који је сасвим оправдано оцењен као трећи врхунац у њеном деловању.

Да је Матица заиста иступила из оквира ускогруде културне институције која мирно уређује захтевна књижевна дела за ужи круг изабране публике показао је смер којим је пошла на Генералној скупштини, на којој је дотадашњи председник Графенауер привео свој мандат крају. Поред уобичајених друштвених питања

о којима се, у складу са Статутом, редовно расправљало на Генералној скупштини, чланови Матице словеначке овом приликом су дискутовали и о најзначајнијем политичком догађају у држави – предлогу њених уставних реформи. Усвојено је и потом објављено Саопштење Матице словеначке о промени Устава. Упркос томе што се задаци Матице словеначке као „књижевне, културне и научне установе” нису дотицали непосредног политичког живота”, како је писало у уводу, „осећамо се дужним да се заузмемо за ова питања која су од најосновнијег значаја”, стајало је у Саопштењу. Предложени уставни амандмани нису, према мишљењу потписника Саопштења Матице словеначке, водили до решења нагомиланих проблема у Југославији, него су се између централистичких и федералистичких принципа одлучивали за оне прве. Ауторима Саопштења су у уставним реформама недостајала нека фундаментална питања „која су извор наше кризе”. На првом месту је била демократизација живота и „одређивање кандидата за носиоце власти од доле, од народа, а не од горе, од разних комисија које никоме нису одговарале”. То је било могуће „остварити само враћањем непосредних избора као најосновније одлике човекових политичких права”.

Налазећи да су предложене уставне реформе бесмислене и да не воде остваривању основних људских права и темељних културних потреба словеначког народа, Матица словеначка је наставила и надоградила своју политику коју је водила већ деценијама. У променљивим политичким околностима 20. века, Матица је успешно проналазила начине да словеначким читаоцима обезбеди што квалитетнија књижевна и научна дела. Своју мисију је покушала да спроводи у различитим политичким системима и државним оквирима, тражила је *modus vivendi* са различитим властима и владарима, а при томе је задржала право да јасно и јавно изрази своје ставове, и да има последњу реч у одлукама које су се тицале њеног деловања.

* * *

Након настављених промена законодавства у самосталној Словенији, Матица словеначка поново се нашла у незавидном положају, будући да нова законска регулатива о раду ове установе није у обзир узела специфичности једне тако фундаментално традиционалне институције. Пре пет година, руководство Матице словеначке је прославу своје стопедесетогодишњице искористило како би словеначку администрацију упозорило на ово, и у томе је било успешно. Надлежна министарства, Влада, као и уважени

покровитељ прославе јубилеја, председник Републике Словеније, имали су слуха и исказали су своју подршку. Наравно, било је потребно превазићи још неколико бирократских препрека, али је изгласавање Закона о Матици словеначкој у Државном сабору новембра 2017. показало да се Словенке и Словенци, упркос свим разликама, увек могу сложити око одређених тачака. Једна од њих очигледно је била препознавање значаја Матице словеначке, будући да није уобичајено да највиши словеначки законодавни орган једногласно донесе неки закон. Посланици различитих мишљења и ставова заједнички су закључили да се Матици словеначкој из државног буџета мора гарантовати онолико средстава колико ће омогућити рад установе, која је била присутна у већини историјских, значајних одлука о развоју словеначке културе.

Године 2018. Матица словеначка је, у складу са Законом о Матици словеначкој, ступила у нову еру свог деловања, која јој сада омогућава стабилнији рад него што је то био случај пре неколико година. Ово је наравно само темељ на којем ће наставити свој рад зацртан од самог оснивања – да, попут пчеле у кошници, у ризницу народног културног богатства уноси најдуховније, најплеменитије и најтрајније од свог народа.*

Превели са словеначког

Бојана Сивојановић Панџовић и Милош Јоцић

* Предавање одржано у Свечаној сали Матице српске, приликом представљања Матице словеначке, у Новом Саду, 13. фебруара 2019. године.